

Semantik och pragmatik (OH-serie 1)

Mats Dahllöf
Institutionen för lingvistik och filologi
Januari 2008

UPPSALA
UNIVERSITET

1

Semantik och pragmatik — VT 2008 (Mats Dahllöf)

OH-seriens lärandemål

- (LM 1) förklara några olika sätt att definiera begreppet betydelse utifrån olika teoretiska utgångspunkter
- (LM 2) förklara grunderna för de gränsdragningar mellan grammatik, semantik och pragmatik som görs inom några olika teoretiska ramverk.
- (LM 3) redogöra för grundläggande teoretiska positioner kring relationerna mellan språklig betydelse, den fysiska verkligheten och språkanvändarnas mentala tillstånd

2

Semantik och pragmatik — VT 2008 (Mats Dahllöf)

Grammatik (kontra semantik). Grov skiss:

- Grammatik handlar om form (abstrakta saker som går igen i många uttryck relativt oberoende av innehåll)
 - Syntax: sätten att koppla samman ord.
T.ex. subjekt-predikat: många typer av semantisk koppling.
 - Morfologi: sätt att bilda och böja ord.
Morfologi ”enkelt” – semantiska konsekvenser komplicerade.

3

Semantik och pragmatik — VT 2008 (Mats Dahllöf)

Grammatik kontra semantik.

- Grammatik klassificerar endast morfem; går inte in på vad de står för. T.ex. *stol, vän, teori*: räknbara substantiv, singularis, obestämd form, utrum, grundkasus.
- Semantiken går in på de egenskaper hos ord och fraser som kan avgöra om en sats är sann eller falsk.
T.ex. *Några tomater är röda.* kontra *Inga stolar är enbenta.*
Likvärdiga vad gäller syntax och morfologi.

4

Semantik och pragmatik — VT 2008 (Mats Dahllöf)

Semantik och pragmatik. Grov skiss:

- Semantik handlar om språklig betydelse
 - Fokus på sant-falskt. Abstrakt ”kontextneutralitet”.
 - Ords betydelse (lexikal semantik)
 - Sammansatta enheters betydelse (kompositionell semantik)
- Pragmatik handlar om språkanvändning
 - Vad och hur ”menar” språkanvändare (avsikter)?
Hur ansluter yttranden till ett sammanhang (en kontext)?

5

Semantik och pragmatik — VT 2008 (Mats Dahllöf)

Betydelse kontra användning

Vi kan ofta se en skillnad mellan vad ett yttrande ... :

- ... betyder ur en ”rent språklig” synvinkel (”bokstavligt”).
Semantik.
- ... betyder i sammanhanget: Vad talaren ”menar” med det.
Pragmatik.

Om det här var en tecknad Disneyfilm skulle Thomas Bodströms näsa växa och slå i glasrutan där borta.
JOHAN PEHRSON (fp) Riksdagens snabbprotokoll 060424.

6

Semantik och pragmatik — VT 2008 (Mats Dahllöf)

Två sidor av språklig betydelse

- Extern signifikans: Språket kan användas för att ...
 - ... referera till saker i verkligheten
 - ... beskriva hur det förhåller sig.
- Mental signifikans: Språket kan användas för att ...
 - ... ”uttrycka” känslor, åsikter, föreställningar, attityder, kunskaper.

Semantiska teorier fokuserar ofta på endera aspekten.

7

Semantik och pragmatik — VT 2008 (Mats Dahllöf)

Begrepp

- Innehållsords betydelser kallas ofta **begrepp**. (Ett ord kan ha flera betydelser/stå för fleare begrepp: polysemi.)
- Begrepp är ”tankepaket” som man använder för att klassificera saker och situationer.
- Man tänker sig ofta att man kan ha tillägnat sig begrepp utan att ha ord för dem.

8

Typor och förekomster

- Tecknet som **typ**: Den abstrakta enhet som kan återkomma många gånger.
- Tecknet som **förekomst** (token): Konkreta (lokaliserade i tid och rum) manifestationer av en typ.

Detta är basen för inläring: Man kan konfronteras med olika förekomster av en och samma teckentyp och sedan tolka/producera nya förekomster därav.

9

Tvetydighet

- Språkliga uttryck är ofta tvetydiga (om vi betraktar dem utanför sin kontext)
T.ex. *får*, *lapp*, *ben*, *banan* (i skrift).
Kan stå för olika ord (typer) semantiskt sett (olika lexem).
De träffade mannen med käppen.
Denna tvetydighet är även syntaktisk.
- Pragmatiskt sett så "disambiguerar" vi typiskt sådana tvetydigheter (utan att märka dem).

10

Extension

Extensionen för ett begrepp/ord: mängden/klassen av objekt som exemplifierar begreppet. Begreppet står för en egenskap och extensionen innehåller objekten som har egenskapen.

- Extensionen till *hund* är mängden av alla hundar.
- Extensionen till *sover* är mängden av alla varelser som sover.
- Extensionen till *frätande* är mängden av alla/all substans(er) som är frätande.

11

Extension/referens

Man kan **referera till** (syfta på) saker och göra utsagor om dem.

- *den där hunden* kan referera till ett objekt i substantivet *hund*'s extension.
- *den* och *det*, kan referera till ett tidigare nämnt objekt utan att beskriva den/det. (Avspeglar grammatiskt genus.)

12

Extension/begrepp

- Begreppet måste ha ett begränsat informationsinnehåll, för att rymmas i folks hjärnor bland allt annat som skall finnas där.
- Begreppet kan tillämpas på ett oändligt antal nya fall, som kan godkännas som exempel på begreppet, eller avvisas.

13

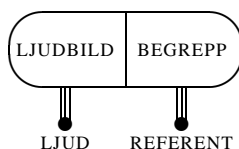
de Saussure: Tecknet är mentalt

Om man säger *krita* om en krita, så är:

- Det man säger en realisering av en mental "ljudbild".
- Kritan en instans av ett mentalt begrepp.
- Ett tecken är kombinationen ljudbild–begrepp.
- Man kan alltså säga *krita* olika gånger om olika kriter och ändå aktivera samma tecken.

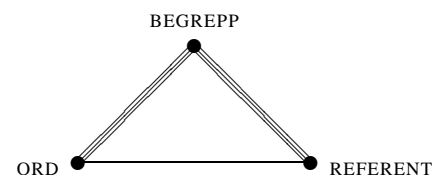
14

de Saussures tecken

15

Den semiotiska triangeln

Ord hör ihop med begrepp; begrepp med saker. Saker kopplas till ord via våra hjärnor. Ords referens till saker är en "härledd" koppling. (Ogden & Richards 1922.)

16

Tre filosofiska positioner

- **Begreppsrealism:** Begreppen är oberoende av språket och tänkandet. ("Natural kinds".) (Förknippas med Platon.)
- **Konceptualism:** Begrepp är psykologiska och sociala enheter. (Vanliga positionen. T.ex. de Saussure, Ogden & Richards).
- **Nominalism:** Det viktiga är ord och de objekt man använder orden för att beskriva. ("Begrepp" är inte fullt respektabla saker.)

17

Naturliga språk: konventionella

- Betydelserna hos ord och grammatik i naturliga språk är i hög grad konventionella.
Vissa dektiska (indexikala) ord: *Jag, du, här, nu*.
Vissa ikoniska uttryck (onomatopoetiska): *vovve, kvittra, humma*.
- Att lära sig ett språk är att lära sig ett stort socialt överfört kodsysteem.

18

Fundera på: språk och konventionalitet

- I vilken mån är det konventionellt eller okonventionellt att ljuga?

19

Naturliga språk: kompositionalitet

Naturliga språk innehåller . . .

- **enkla uttryck** (morfem, enkla ord) som inte innehåller delar med (relevanta) betydelser: *bil, bilar, tre, ja*.
- **sammansatta uttryck** (sammansättningar, böjda och avledda ord, fraser, satser och meningar) där helhetens betydelse måste kunna räknas ut utifrån delarnas betydelser (kompositionalitet).

20

Naturliga språk: kompositionalitet

- Kompositionaliteten ger en bas för den innehållsliga rikedomen i naturligt språk.
- Med begränsade (som man kan lära sig) resurser ifråga om ordförråd och grammatik kan extremt många begripliga satser formuleras, även sådana som aldrig tidigare hörts.
- (Större enheter kan "lexikaliseras": *tappa ansiktet, lägga på hyllan, trädgård*. Ger tvetydigheter.)

21

Naturliga språk: Dubbel artikulation

Naturliga språks uttryckssida kan sönderdelas i . . .

- **minsta betydelseskiljande enheter:** fonem (språkljud) och grafem (bokstäver, etc.). T.ex. *t* vs *l* vs *tt* (*bit* vs *bil* vs *pil*).
- **minsta betydelsebärande enheter:** morfem. T.ex. *brand-bil-en-s*.

Ett fåtal fonem/grafem (kanske 30-40 i ett typiskt språk) kan pusslas ihop till många tusen morfem.

22

Naturliga språk, lingvistikens "bild"

- **Fonologi:** Om språkets fonem och hur de får sättas samman (fonotax).
- **Morfologi:** Om språkets morfem och ordbildning. Matchas av den **lexikala semantiken**.
- **Syntax:** Om hur ord får sättas samman till fraser och satser. Matchas av den **kompositionella semantiken**.
- **Pragmatik:** Om hur man använder uttryck med viss betydelse för att åstadkomma olika saker.

23

Objekt- och metaspråk

- Om vi talar om ett/flera språk (som semantiker), så är de(t) **objektspråk**.
- Det språk vi använder för att tala om ett/flera objektspråk är vårt **metaspråk**.

"Dog och *chien* står för samma begrepp."

Objektspråk: engelska och franska. Metaspråk: svenska.

"Gris och *svin* är synonymer."

Objekt- och metaspråk: svenska.

24

Semiotik: allmän teckenlära

- Konventionella tecken (t.ex. de flesta språkliga):
Spring has arrived betyder *våren har kommit*.
+ är ett tecken **för** addition.
- Naturliga tecken:
Blommande tussilago betyder **att** *våren har kommit*.
Trötthet är ett tecken **på** sömnbrist.
Svordomar är ett tecken **på** dåligt ordförråd.

Företeelser som ”betyder något” och kan tolkas.

25

Konventionella mönster

- Gäller i en viss population av människor.
- Inlärt beteende. ”Kulturell kompetens”.
- Motiveras enbart (mest) av att andra följer mönstret och tolkar utifrån det. (Godtyckligt.)
- Därför olika i olika samhällen.

26

Naturliga tecken

- Bygger på naturliga orsakssamband:
Rodnad betyder att man är generad.
En viss lukt betyder att soporna har blivit liggande.
Solljuset betyder att det är dag.
- Kulturellt ”neutrala”.

Tolkas utifrån ”allmänna” kunskaper.

27

Tecken (Peirce/de Saussure)

- (1) Teckenbärare/signifiant (den aspekt som kan förnimmas och tolkas).
- (2) Innehåll/signifié.
- (3) Teckenrelation som kopplar samman. Peirce:
 - (a) Konvention – Teckenkategori: **symboler**.
 - (b) (Bild- eller ljud)likhet – Teckenkategori: **ikoner**.
T.ex. :-)
 - (c) Orsakssamband/samtidighet – Teckenkategori: **index**.

28

Konventionella tecken

- Ingen naturlig koppling teckenbärare–innehåll.
Teckenbäraren arbiträr (godtycklig).
Dog, hund, chien lika bra. Ljudbilden har inget med innehållet att göra.
- Måste upprätthållas och tillägnas socialt.

Vanliga naturliga språk i hög grad konventionella.
Andra konventionella tecken?

29

Jämförelse

När man är generad:

- Rodna:
oavsiktligt, okontrollerbart, kanske mot ens vilja,
ej inlärt, inte direkt ”socialt konstruerat”,
få besläktade ”alternativ”.
- Säga *Jag är generad*:
avsiktligt, vald formulering,
inlärt socialt etablerat språk,
många alternativa sätt att beskriva liknande tillstånd.

30

Fundera på: tecken

- (1) Titta runt i lektionssalen:
 - (a) Hitta tydliga exempel på naturliga tecken!
 - (b) Finns det några ikoniska tecken?
 - (c) Finns det några konventionella tecken som inte ingår i något typiskt språk?
- (2) Vad krävs ifråga om förmågor och kunskaper för att tolka dessa tecken?

31